

Ontruimde Dorpen, Gekaapte Terugkeer

Publicatie: september 2005

Auteur(s): Joost Jongerden

In de jaren negentig ontruimde het Turkse leger met de steun van de paramilitaire 'dorpswachters', in hun strijd tegen de guerrillastrijders van de Koerdische Arbeiderspartij (PKK), duizenden dorpen in het Zuidoosten van Turkije. Bijna tien jaar later hebben de Turkse autoriteiten nog altijd niet hun verantwoordelijkheid opgenomen om de verdreven bevolking - het aantal ontheemden is één van de grootste ter wereld - te herhuisvesten of te compenseren voor het verlies van bezittingen en bestaansmiddelen.

Gedurende de bittere oorlog met de guerrillastrijders van de Koerdische Arbeiderspartij (PKK) in de jaren negentig, werden dorpen in het Zuidoosten van Turkije door het Turkse leger en de paramilitaire 'dorpswachters' systematisch ontvolkt en platgebrand. De ontruiming van het platteland en de hervestiging van de rurale bevolking - bij wie de PKK zijn leden rekruteerde en van wie zij logistieke hulp en inlichtingen verkreeg - werd cruciaal geacht voor de opstandbestrijding. Vanaf 1993 waren de ontruiming en het platbranden van dorpen niet langer vergeldingsmaatregelen gericht tegen de dorpen die ervan verdacht werden de guerrillastrijders te steunen. Het maakte daarentegen deel uit van een tactiek van inlijving bij paramilitaire milities (dorpswachters) of vernietiging van de dorpen. Dit plaatste de dorpelingen voor een dramatisch dilemma. Zij konden ofwel lid worden van de dorpswachters en de wapens opnemen tegen de PKK ofwel ontruiming en vernietiging van hun dorp riskeren. De rekrutering of verdrijving van de plattelandsbevolking had tot doel de sociale omgeving van de PKK op het platteland te vernietigen (en in de steden konden de staatsautoriteiten de rurale bevolking beter controleren en superviseren).

Daar betrouwbare statistieken ontbreken, is het moeilijk om de juiste omvang van de ontvolking en vernietiging van de dorpen in te schatten. Overheidscijfers geven aan dat er tussen de drieduizend en vierduizend dorpen en gehuchten werden 'ontruimd' en vernietigd. Hierdoor raakten 55.000 huishoudens of tussen de 350.000 en 380.000 mensen ontheemd, de meeste van hen Koerden. Het aantal vestigingen dat werd ontvolkt en vernield staat niet echt ter discussie, maar het aantal mensen dat slachtoffer is geworden is wel een onderwerp van grote controverse. Mensenrechtenorganisaties beweren dat Turkije opzettelijk lage cijfers doorgeeft om de enorme omvang van het aantal ontheemden te camoufleren. Volgens hen varieert het aantal ontheemde personen tussen de anderhalf en vier miljoen. Opmerkelijk is dat zowel officiële als niet-officiële cijfers aangeven dat zo'n 93 procent van de ontheemden naar hun dorpen wenst terug te keren. Maar er is natuurlijk een groot verschil tussen 93 procent van 380.000 of van vier miljoen mensen. Opeenvolgende Turkse regeringen hebben verschillende hervestigingplannen ontworpen maar slaagden er niet in om ze te implementeren. Stedelijke hervestigingplannen mislukten wegens een gebrek aan geld en aan inspanning van de autoriteiten. De landelijke hervestigingplannen mislukten wegens institutionele onenigheid.

Het meest recente hervestigingschema van de regering is het 'Terugkeer naar Dorpen en Rehabilitatie Subregionaal Ontwikkelingsplan voor Zuidoost Anatolië' waarvoor de basis rond 1999 werd gelegd. Het plan kwam tot stand in een periode dat Turkije inspanningen leverde om te voldoen aan de vereisten voor een eventuele toetreding tot de Europese Unie (EU). Terwijl de EU-toetredingsonderhandelingen voortgaan, is ook dit schema aan het mislukken. Als men de gedetailleerde versie van het plan leest, ontdekt men bovendien dat men hiermee fundamenteel eerder de Turkse staatscontrole over de vroeger door oorlog verscheurde provincies wil consolideren dan dat het de terugkeer van de ontheemde dorpelingen naar hun huizen moet mogelijk maken.

Ontruiming van het platteland

Tot einde jaren tachtig scheen de idee dat een kleine groep erg gemotiveerde, maar slecht uitgeruste Koerdische guerrillastrijders het tweede grootste leger binnen de NAVO zou kunnen verslaan een hersenschim te zijn. Eerdere pogingen van gewapende strijd in de Koerdische regio's van Turkije waren hopeloos mislukt en had tot de dood van militieleden en kaderleden geleid. Maar de 'bevrijding van Koerdistan' - zoals de PKK het noemde - was niet ondenkbaar rond 1990. Het leger verloor snel en steeds meer de controle over het gebied. Pas toen zij hun strategie en legerstructuur grondig hadden herzien waren zij in 1993-1995 opnieuw in staat om het initiatief te nemen.

De PKK strategie bestond erin om de staatsveiligheidstroepen af te matten met continue, kleinschalige aanvallen. Met deze operaties werden de Turkse troepen gestadig uit de rurale gebieden verdreven. De strategie van het Turkse leger om zich te concentreren op de verdediging van de grotere dorpen en provinciesteden speelde in de kaart van de PKK. Het leger liet immers de controle van de kleine dorpen en gehuchten over aan de guerrillastrijders. Zo nu en dan organiseerde het leger weliswaar operaties om de regio te zuiveren van PKK strijders, maar deze waren ineffectief, daar de strijders wegglipten zodra troepenopbouw plaats vond en het leger in positie kwam. Geleidelijk begon de Turkse generale staf te geloven dat de overwinning was weggelegd voor degene die in staat was de omgeving te beheersen waar de oorlog plaats vond. Het doel werd deprivatie van de PKK van haar sociale omgeving (de plattelandsbevolking) en dus een militarisering en evacuatie van rurale gebieden.

In de lente van 1991 kondigde de Turkse generale staf een reorganisatie van het leger en de doctrine van de 'velddominantie' aan. Het leger veranderde haar relatief omslachtige divisie- en regimentstructuur - indertijd gecreëerd om een statische oorlog tegen de Sovjetunie uit te vechten - in een relatief flexibele korps- en brigadestructuur dat verondersteld werd een bewegingsoorlog tegen de PKK guerrilla te voeren. In plaats van haar garnizoenen te versterken en periodieke uitvallen te maken, gebruikte het leger haar numerieke overwicht om gebieden die onder controle van of doordrongen van de PKK waren te 'ontruimen en te behouden'. Ironisch genoeg begon het leger in haar oorlog tegen de PKK guerrillatactieken toe te passen op het moment dat de PKK zich voorbereide op conventionele oorlogsvoering (de PKK strategie voorzag in een overgang van een bewegingsoorlog naar conventionele oorlogsvoering). Commandobrigades en speciale eenheden werden ingezet die, net als guerrillastrijders, dag en nacht in de het veld leefden. Deze eenheden waren continu in beweging in een hen toegekende zone en zochten en legden hinderlagen voor de PKK-strijders. Tegelijkertijd voerde het leger zijn campagne van inlijving in dorpswachtermilities of vernietiging van dorpen uit op het platteland. Het resultaat was een toename van het aantal dorpswachters van vijfduizend in 1987 tot 67000 in 1995 en duizenden dorpen werden in smeulende ruïnes achtergelaten. De ontvolking en de vernietiging van de dorpen veroorzaakte een massale toevloed van de bevolking naar naburige steden zoals Van, Batman en Diyarbakir, maar ook naar Istanbul en andere westelijke steden. Ofwel huurden de ontheemden huizen waar zij met heel hun familie opeengepakt woonden ofwel bouwden zij krotten.

Stedelijke hervestiging

De verdrijving van de rurale bevolking was een gewelddadige legercampagne die gekenmerkt werd door standrechtelijke executies en de vernietiging van alle middelen van bestaan. De hervestiging van de ontheemden volgde geen strak georganiseerd schema die de ontheemden naar bepaalde locaties bracht maar eerder een route die de richting van de gedwongen migraties naar de steden vastlegde, waar de ontheemden aan hun lot werden overgelaten. De plannen voor de stedelijke hervestiging van de plattelandsbevolking werden niet gerealiseerd. De meest in het oog springende voorbeelden van deze stedelijke hervestigingsplannen waren de toplu kondu en de toplu çiftlik plannen van 1994.

Het toplu kondu (collectief onderdak) project werd ontworpen als een hybride vorm van de krottenwoningen bekend als gece kondu (letterlijk, "in één nacht gebouwde beschuttingen) en het huisvestingsprogramma van de regering die toplu konut (collectieve huisvesting) werd genoemd. In de huizenblokken van de toplu kondu voorzag de regering in een rudimentair onderkomen van één verdieping met een vloeroppervlakte van 50 m² dat opgetrokken zou worden op een stuk land dat zou variëren tussen 200 en 400 m². In overeenstemming met hun eigen noden en middelen werden de inwoners verondersteld om zelf bijkomende verdiepingen, extra kamers en werkplaatsen te bouwen. Verschillende van deze toplu kondu blokken met in totaal 8.000 woningen werden buiten steden als Adana, Urfa, Diyarbakir en Gaziantep gepland, ver weg van de ontvolkte gebieden. Nog eens tweeduizend woningen werden gepland in de nabijheid van verschillende districtsteden. Turkije vroeg de Wereldbank een lening van 50 miljoen dollar om dit plan op te starten maar de Wereldbank liet het afweten om redenen die nooit werden verklaard.

Een gelijkaardig plan beoogde de constructie van grote vestigingen met gemiddeld 1000 inwoners per vestiging. Deze vestigingen kregen de naam toplu çiftlik modeli projesi (collectieve boerderij modelprojecten), of simpelweg toplu çiftlik (collectieve boerderijen). Ondanks haar naam, was het toplu çiftlik plan bedoeld om de bevolking in de nabijheid van de verstedelijkte gebieden te huisvesten waar de hervestigde bevolking opnieuw een onderdak van 50 m² zou krijgen. Daarnaast zouden de ontheemden toegang krijgen tot landbouwgrond, ofwel tot 50 acres geïrrigeerd land of tot 120 acres regenafhankelijke grond. In een omzendbrief van 24 oktober 1994, kondigde Eerste Minister Tansu Çiller officieel het collectieve boerderijplan aan. In december van dat jaar vroeg de regering het Sociaal Ontwikkelingsfonds van de Europese Raad om steun. Çiller vroeg 278 miljoen dollar voor de realisering van het project maar Turkije moest al snel noodgedwongen het project opgeven. De voornaamste redenen voor dit falen in het binnenrijven van fondsen was, volgens een Nederlands diplomaat, de idee dat Turkije de kosten van de ontvolking en vernietiging van de dorpen doorschoof naar Europa. Het schema werd beschouwd als het sluitstuk van een beleid van gedwongen migratie, ontworpen om de ontheemden permanent weg te houden van hun vroegere dorpen.

Geen terugkeer naar de dorpen

In 1995 werd de landelijke hervestiging voor de eerste keer overwogen toen de coalitieregering van de Republikeinse Volkspartij (CHP) en de Partij van het Juiste Pad (DYP) het 'terugkeer-naar-het-dorpproject van het zuidoostelijke herstelproject' voorstelde. Het plan was ontworpen om de bevolking te hervestigen in die rurale gebieden die de afgelopen jaren ontvolkt werden. Dit plan betekende dus een belangrijk politiek precedent. De militaire en regionale gouverneurs waren echter tegen de idee om ontheemden terug te laten keren naar hun oorspronkelijke woongebieden omwille van 'veiligheidsrisico's'. In 1997 viste Eerste Minister Mesut Yilmaz het project op; hij kondigde aan dat zijn regering de terugkeer van de ontheemde bevolking naar hun dorpen zou steunen. Alhoewel een terugkeer werd gekoppeld aan de voorwaarde dat het de veiligheid moest kunnen garanderen, impliceerde het dat de ontvolking een anomalie was en dat men nu niet meer kon ontsnappen aan de terugkeer.

Ondanks de aankondigingen door regeringen van de DYP-CHP en de Moederlandpartij, gebeurde er niet veel tot 1999 toen Eerste Minister Bülent Ecevit de Regionale Ontwikkelingsadministratie van het Zuidoostelijk Anatolië Project beval om het onderzoek naar de hervestiging van de bevolking in de ontvolkte gebieden opnieuw te coördineren.

Uiteindelijk werd het onderzoek uitgevoerd in samenwerking met de Turkse Vereniging van Sociale Wetenschappen. Het onderzoek omvatte ook enquêtes onder de inwoners van 297 dorpen die negen procent van de ontvolkte dorpen zou vertegenwoordigen. De resultaten van de studie werden uitgeschreven in een rapport van twaalf delen (een deel per provincie) waarin de 'terugkeer naar het dorp en de rehabilitatie' projecten verondersteld werden geïmplementeerd te worden. Het 'Oostelijk en Zuidoostelijk Anatolië Terug naar het Dorp en Rehabilitatie Project van het Subregio Ontwikkelingsplan', zoals het rapport werd genoemd, werd geheim gehouden en enkel bezorgd aan de betrokken staatsinstellingen; zijnde het Kabinet van de Eerste Minister, het Zuidoostelijke Anatolië Project, het Directoraat-generaal voor Dorpszaken, de gouverneurs van de betrokken provincies en verschillende andere departementen. De geheimhouding gaf aanleiding tot de misvatting dat het project een ad hoc schema zou zijn. Het project was echter veeleer ontworpen als een alomvattend schema. Bij de implementatie ervan waren verschillende staatsinstellingen betrokken - van het directoraat voor dorpszaken over de provinciale gouverneurs tot de Ministeries van Onderwijs en Gezondheid.

Rehabilitatiedoctrine van de staat

De twaalf provincies waar het 'Terugkeer naar de Dorpen en het Rehabilitatie-plan' geïmplementeerd moest worden, waren Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakir, Elazig, Hakkari, Mardin, Mus, Siirt, Shirnak, Tunceli en Van. Al deze provincies lagen in het gebied waar de oorlog tussen de Turkse gewapende troepen en de PKK guerrilla zich afspeelde, en kregen allen af te rekenen met vernietiging van dorpen. Er werd niet naar het plan verwezen als een hervestigingsschema, maar als een ontwikkelingsplan. In het plan werd echter geen speciale aandacht gegeven aan de ontheemden maar wel aan de vestigingsstructuur van het gebied. De ontvolking van de dorpen werd zelfs beschouwd als een opportuniteit voor de ontwikkeling van een geschikte vestigingsvorm. "Naast sociale en economische problemen, creëerde de ontruiming van de dorpen in het Oosten en Zuidoosten van Anatolië nieuwe mogelijkheden en dynamieken waardoor enerzijds nieuwe standaarden voor een nieuw patroon voor plattelandsvestiging bepaald konden worden en waardoor men anderzijds kon overstappen van verspreide en ongeschikte vestigingseenheden naar duurzame vestigingen wat betreft omvang en potentieel." Het concept van 'rehabilitatie' verschijnt in het document, maar de definiëring verschilt van wat gebruikelijk is. In de internationale literatuur wordt het concept van rehabilitatie gebruikt om te verwijzen naar acties die als opzet het herstel van inkomens, levensonderhoud en sociale systemen hebben. Nochtans wordt rehabilitatie in het 'Terugkeer naar het Dorp en Rehabilitatie plan' gedefinieerd als iets fysiek - zoals infrastructuur en gebouwen.

Het plan introduceerde twee concepten voor het ontwerp van een nieuwe vestigingstructuur: de subregio (alt-bölge) en het centrumdorp (merkez köy). Het concept van subregio wordt gedefinieerd als een cluster van vestigingen die zich van andere vestigingen onderscheidt door economische, culturele, administratieve of sociale kenmerken. Wederzijdse affiniteit tussen mensen en dorpen in een subregio wordt als uitgangspunt van hun gezamenlijke ontwikkeling genomen. Het centrumdorp wordt gedefinieerd als de enige vestiging binnen een subregio die gezien zijn omvang, locatie en infrastructuur een centrumfunctie kan hebben voor de andere vestigingen en als een intermediaire kan fungeren tussen de kleine vestigingsplaatsen en een districtsstad. In het plan staat het ontwikkelen van een nieuwe vestigingsstructuur centraal welke voor een rehabilitatie van de staat in de regio kan zorgen, niet voor een terugkeer van de bevolking.

Pilootprojecten

Het Terugkeer naar het Dorp en Rehabilitatie Subregio Plan stelt twaalf pilootprojecten voor, één pilootproject per provincie. De pilootprojecten behandelen niet de twaalf vestigingen maar wel de twaalf subregio's die elk een centrumdorp en een aantal (gaande van 6 tot 42) afhankelijke vestigingen, zowel dorpen als gehuchten, omvatten. Het totale aantal betrokken vestigingen bedraagt twaalf centrumdorpen, 77 dorpen en 105 gehuchten, dus 194 in totaal.

Het pilootproject betekent niet dat 194 ontvolkte dorpen heropgebouwd zullen worden daar niet alle vestigingen die opgenomen zijn in de pilootprojecten ontvolkte vestigingen zijn. In één geval - de vestigingen die deel uitmaken van het pilootproject in Yeniköy, gelegen in het district Çüngüş van de provincie Diyarbakir - worden alle dorpen en gehuchten reeds bewoond. Zoals het regeringsonderzoek verklaart: "Sinds het einde van de jaren '80 en in het bijzonder sinds de jaren 90 werden dorpen omwille van de terreur in het Oosten en Zuidoosten van Anatolië op grote schaal ontruimd. Het is noodzakelijk om voorrang te geven aan deze zaak (in deze gebieden). Indien men het probleem wil oplossen, mag men zich niet beperken tot een terugkeer naar de ontruimde dorpen... Dorpen die helemaal niet werden ontruimd, moeten opgenomen worden in de alternatieve modellen die deel uitmaken van het kader van het subregionaal ontwikkelingsplan." Andere pilootprojecten, zoals dat in Batman, Bingöl, Bitlis, Mus en Van, zijn samengesteld uit zowel ontvolkte als bewoonde vestigingen. Sommige van deze dorpen worden (al) bewoond door dorpswachters. Toekomstige terugkomenden moeten zich dan vestigen naast dorpswachters. Voor zover hierover informatie beschikbaar is, zal dit zeker het geval zijn in de projecten in de provincies Batman, Bingöl, Bitlis, Hakkari, Mus, Shirnak en Van.

Tot slot komen niet alle 'ontruimde' vestigingen in aanmerking voor herbevolking. Het pilootproject in de Yagizca subregio in het Genç district in Bingöl toont aan dat sommige ontruimde vestigingen (Küçükbayırlı en Bayırlı) niet worden heropgebouwd en dat de bevolking zich moeten vestigen op plaatsen die geschikter zijn voor de Staat (zie schema van het Yagizca pilootproject).

Geen van de pilootprojecten zijn geïmplementeerd, vooral omwille van institutioneel verzet. Gouverneurs van de provincies Bingöl, Hakkari, Siirt en Van keerden zich openlijk tegen implementatie van delen van het programma. De gouverneur van Siirt stelde dat het gespreide karakter van het vestigingspatroon het grootste probleem in de oorlog tegen de terreur was en gaf bijgevolg niet de toestemming voor de terugkeer naar negen ontvolkte dorpen.

Strategische doelstelling

De doctrine van het veldoverwicht is fundamenteel om de militaire logica achter de vernietiging van dorpen en de gedwongen migratie van inwoners te begrijpen. De Turkse gewapende troepen waren noch bereid noch in staat om alle rurale vestigingen te bezetten. Zij waren evenmin in staat om alle burgers van deze vestigingen tot dorpswachters om te vormen. De doctrine had tot doel de PKK van zijn sociale omgeving te scheiden. Hiervoor werden dorpen ontruimd die lagen in door de guerrilla's gecontroleerde zones en de bevolking verjaagd naar stedelijk gebied (tenzij de dorpeelingen wilden toetreden tot de paramilitaire militia van dorpswachters). Plannen die voorzagen in een mogelijke terugkeer naar de landelijke vestigingen, werden niet gerealiseerd omwille van institutionele onenigheid.

De 'doctrine van het veldoverwicht' die door het leger ontwikkeld was en de 'rehabilitatiedocctrine van de staat' die door de burgerlijke autoriteiten was ontworpen, strookten niet met elkaar. Waar de eerste de ontruiming van dorpen nodig achtte om de sociale omgeving van de guerrilla te vernietigen, omvat de andere een component van ontwikkeling en herbevolking van het platteland. Maar zelfs indien het project van 'terugkeer en rehabilitatie' geïmplementeerd zou worden, het bureaucratische verzet weet te overwinnen en zonder enige belemmeringen zou uitgevoerd worden, betekent dat nog niet dat alle honderdduizenden ontheemden zullen kunnen terugkeren. Het plan voorziet alleen in de terugkeer naar (in een centrumdorp - subregio structuur) de gerehabiliteerde dorpen. Naar andere dorpen zal nooit teruggekeerd worden.

Joost Jongerden is verbonden aan de Universiteit van Wageningen en het Departement Oosterse Studies van de Universiteit in Utrecht. De fondsen voor zijn onderzoek komen van WOTRO van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek.